Från Rönnbäcksnäsets högsta punkt är utsikten milsvid över älvdalen som gruvan skulle förvandla till industriområde. – Här är kolonialismen levande och folk kommer ihåg. Därför känns det som händer nu så grovt, säger Marie Persson.

Sveriges ömmaste punkt

Sverige vill gärna ses som världens samvete. Men gruvkonflikter som Rönnbäck och Kallak trycker på en öm punkt. För samerna handlar striderna om grundläggande rättigheter som andra urfolk redan fått. Projekten blir nya uttryck för ett förnekat kolonialt arv.

text och foto **Mats Hellmark**

Sommaren 2013 lyfte polisen bort samer och välte höga avspärrningar med miljöaktivister för att det brittiskägda gruvbolaget skulle kunna genomföra provsprängningar i Kallak (Gallók på samiska) utanför Jokkmokk. Demonstrationerna växte och fortsatte i Stockholm.

I september 2013 kritiserade en FN-rapport Sverige för att den svenska minerallagstiftningen kränker urfolksrättigheter. I oktober gick FNs rasdiskrimineringskommitté CERD för första gången in och krävde stopp för ett gruvprojekt i Sverige, den stora nickelgruvan i Rönnbäck nära Tärnaby, i avvaktan på utredning.

Internationella medier rapporterade yrvaket om Sverige ur ett helt nytt perspektiv: om övergrepp mot urfolk, om kolonialism och om naturskövling. Men för samerna som lever och verkar i den planerade nickelgruvans närhet känns mönstret bekant.

– Det som händer här är en återupprepning. Trauman som förs vidare från generation till generation. Förr var det rasbiologi, vattenkraftsdämningar och skog som försvann, nu är det gruvor, säger Marie Persson som leder föreningen Stoppa gruvan i Rönnbäck.

Jag har följt med henne och hennes pappa Knut upp på Rönnbäcksnäsets högsta punkt, det 600 meter höga Lundgrensberget. Kanske är det just här man hittar den på kartan: världssamvetet Sveriges ömmaste punkt.

Björkvattsdalen nedanför oss är Tärnas bördigaste älvdal. Här anlades områdets första nybyggen av samer och i en smal passage längs stränderna går renvandringslederna för Vapstens sameby. Utsikten är nästan smärtsamt vacker, med vida vyer över gammelskog, snötäckta fjälltoppar och glittrande sjösystem. Stränderna i söder är kala och steniga med döda stubbar och rötter på grund av 50- och 60-talens vattenkraftsdämningar, annars känns naturen levande och jämförelsevis oförstörd.

Den inventering som Skydda skogen och Fältbiologerna genomförde på Rönnbäcksnäset i juli bekräftar bilden: gammelskogen har mycket höga naturvärden, här finns 36 rödlistade arter (gruvbolagets inventering hittade bara 9) och ytterligare 33 signalarter (indikatorer för hög biologisk mångfald). Totalt hittade man över 840 fynd av och spår efter rödlistade arter som grantickeporing, ostticka och tajgaskinn.

Gruvplanerna som Marie berättar om skulle ge en radikalt annorlunda utsikt: en yta lika stor som Umeå, eller som Stockholms city plus Södermalm och Bromma, förvandlas till industriområde med damm, buller och läckage till mark och vatten.

Berget vi står på mals ned till ett stort öppet dagbrott, Sundsberget norr om vattnet och Vinberget i söder blir lika påverkade. Gruvdammen för avfallet är tänkt att placeras i Gardikens vattenmagasin, en oprövad lösning som öppnar för stora risker i hela vattensystemet nedströms mot Storuman och Umeå.

”Det som händer här är en återupprepning. Det handlar om trauman som förs vidare från generation till generation.”

Bland andra miljörisker Marie och föreningen uppmärksammat är att det finns asbest och arsenik i berggrunden. Man har också försökt ta upp de ekonomiska turerna kring företaget, som haft växlande utländska ägare och flera gånger balanserat på gränsen till konkurs och utreds för ekobrott.

Ändå har den kommunala och statliga uppslutningen bakom prospektören varit närmast total enligt Marie. Kommunen lät till och med bolagets konsult göra den ”objektiva” rapporten som sedan skickades ut till invånarna i aptitlig magasinsform.

– Gruvbranschen ses både som välgörare och offer som behöver stöd. Det går så mycket prestige i såna här projekt. Till slut spelar det ingen roll vad man säger, så mycket är redan investerat och förväntningarna så uppblåsta. Hela upplägget med minerallagen är galet med miljöprövningen som kommer sist. Trots ny miljölagstiftning ser vi hela tiden nya exempel på dammhaverier och utsläpp.

MÅNGA SAMER överklagade, men det som till slut tog skruv och fick FN att kräva stopp för gruvförberedelserna var en klagan från Vapstens sameby, som menar att projektet skulle omöjliggöra renskötseln.

Sedan tidigare är Björkvattsdalen klassad som riksintresse för kulturmiljö och rennäring. När Nickel Mountains sökte tillstånd för att utvinna mineraler pekades, som på beställning, även nickelfyndigheten ut som riksintresse. När riksintressena sedan ställdes mot varandra prioriterade regeringen mineralutvinning. Och avvisade Vapstens klagan till FN.

Hålen efter provborrningarna finns kvar på Rönnbäcksnäset.

”Sveriges hållning chockerande”

– Om Sverige får bakläxa av FN om Rönnbäck kan det ändra hela spelplanen. Jag har svårt att se att samebyn inte skulle få rätt.

Det säger forskaren Rebecca Lawrence, som tycker att Sveriges hållning när det gäller urfolksrättigheter är chockerande och sticker ut i ett internationellt perspektiv.

– Jag förstår inte hur ett modernt i-land som Sverige, som hävdar att man står för mänskliga rättigheter, kan blunda så för sitt koloniala förflutna.

Hon leder ett forskningsprojekt vid Stockholms universitet om urfolksrättigheter och global naturresursutvinning. Innan hon kom till Sverige forskade hon bland annat om gruvor och aboriginer i Australien.

Konflikterna i Kallak och Rönnbäck kan bli motsvarigheter till Altastriden i Norge som gav samerna en starkare ställning, tror hon. Bland annat har man gjort Sametinget till obligatorisk remissinstans för myndighetsbeslut och ratificerat ILO 169.

Från svenskt regeringshåll har man konsekvent hävdat att man tillgodoser urfolksrättigheter i lagstiftningen och därför inte behöver ratificera konventionen. Senast i partiledarutfrågningar inför valet.

– Det är helt felaktigt. En grundbult i ILO 169 är till exempel institutioner för att rätta till historiska orättvisor. Sådana saknas helt i Sverige. Man ska också ge urfolk resurser för rättsliga processer. Urfolksdeklarationen har långtgående krav på konsultationer innan de traditionella markerna exploateras. Här har man inte ens samrådsplikt i många fall.

Även om samerna erkänts som urfolk i grundlagen har inte mycket hänt i sektorslagar som minerallagen. Samrådsförfarandet upplevs ofta som partiskt, konsulterna är knutna till företagen och avvikande synpunkter försvinner oftast i processen.

Ett annat problem är att staten likställer renskötsel med annat jordbruk. Samexistensen bygger på ensidig anpassning och ekonomisk kompensation.

– Ingen sameby vill ha pengar i stället för marker. De vill helst hålla på med traditionell renskötsel med naturbete, inte utfodring och stängslande.

Samebyarna hanterar redan många intrång som vattenkraft, vindkraft, skogsbruk, rovdjur, vägar, turism. Nu kommer gruvorna.

– Gruvföretag utgår från att allt är reglerat i minerallagen, att det räcker att skicka ut en arbetsplan till sakägarna. Men det är då konflikten börjar. I grunden är den mellan staten och samerna. Jag tror inte de här motsättningarna kan lösas inom Sverige, de måste upp på den internationella arenan.

Besluten provocerade hela det samiska samhället. Sametinget svarade med en skarp mineralpolicy i våras. Enligt den får ingen exploatering ske i samiska områden innan alla parter (Sametinget, berörda samer och samebyar) sagt ja. Dessutom kräver man att Sverige godkänner urfolkskonventionen ILO 169 (se sidan 24).

– Mantrat från både myndigheter och gruvbolag är att det ska gå att samexistera. Man försöker liksom bortse från grundproblemet, göra rennäringen till en fråga om logistik.

Samtidigt är de samiska frågorna komplicerade. Övergreppen är fortfarande okända för många svenskar eller betraktas som historia. Och här i Björkvattsdalen har tidigare politik med tvångsflyttningar ställt olika grupper av samer mot varandra när det gäller medlemskap i samebyn, renägande och rättigheter.

– På vissa platser i Sápmi kanske kolonialismen känns avlägsen, men så är det inte här. Här är det levande och folk kommer ihåg. Därför känns det som händer nu så grovt. Barn får föra samma kamp som föräldrar och farföräldrar gjort.

Majoriteten av samerna i området har inte talerätt. Marie och Knut ser det som resultat av myndighetsbeslut i kolonialistisk anda. Land och rättigheter konfiskerades.

– Vi lever med naturen genom fiske, jakt, renskötsel, slöjd och andra näringar som bottnar i vår kultur. Våra förfäder har alltid levt här, men i dag försöker man förminska samer till enbart näringsutövare som kan utvärderas ekonomiskt.

Den ensidiga bilden gör samerna till förlorare. Livsutrymmet krymper och många mår väldigt dåligt, menar Marie.

– Jag tror enda sättet att komma vidare är att lyfta den svenska urfolksfrågan på ett internationellt plan. Och att tillsätta en sanningskommission. Kunskapen och förståelsen måste öka.

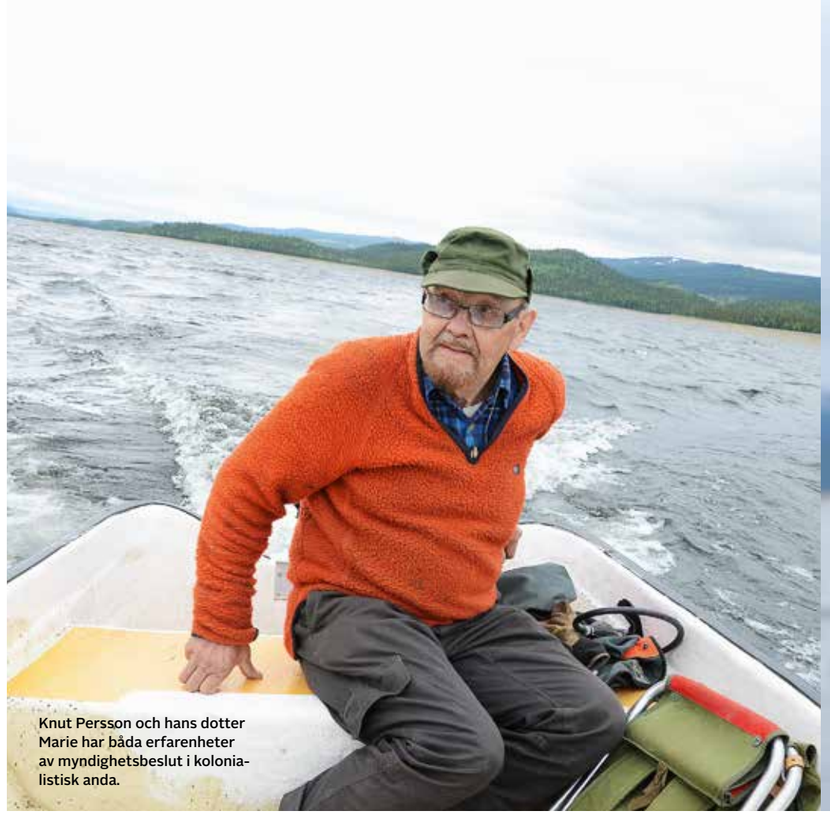

Knut Persson och hans dotter Marie har båda erfarenheter av myndighetsbeslut i kolonialistisk anda.

PÅ VÄGEN NERFÖR berget pekar Knut ut husgrunder och igenvuxna jordkällare. Taket har rasat in på den gamla affären där man kunde köpa klarskinn till kaffet. Här låg byn Rönnbäck innan sjöarna dämdes upp på 50-talet. Näset krympte och blev en ö, folket som bott i Rönnbäck fick flytta till fäbodstället på fastlandet. Stränderna påverkades i hela dalen. Som mest kan nivåskillnaden mellan hög- och lågvatten vara 20 meter.

– Alla dalens hemman drabbades på något sätt. Min svärfar har berättat hur det gick till när förrättningsmännen kom. Hans pappa hade spångat ned till stranden men de klev knappt ur bilen. En man som skulle stötta de lokala följde med, men han var på fyllan eller bakis, säger Marie.

Familjen fick en engångssumma, men förlorade sin strand och fick sämre fiske. Stora skogar togs ned i dalen för att bekosta kraftverksbyggena och vinsterna hamnade söderut.

– En liten del gick tillbaka och bekostade skidbackarna i Tärnaby och Hemavan. Lockbeten, precis som när man pratar om asfalterade vägar i Björkvattsdalen och om småbåtshamn i Tärnaby nu.

VI KLIVER ÖVER SILVERGRÅ döda stubbar och stenig strand ned till båten. På andra sidan sjön tar vi bilen förbi Lövlund och nybygget som Maries far far och farmor tog upp en gång. Hon har hittat dem båda i de rasbiologiska mätningarna, där finns uppgifter om i stort sett alla som levde i dalgången då.

En skylt pekar mot det lilla kapellet Vojtjajaure med den samiska gravplatsen. Den kommer att ligga precis intill det planerade gruvområdet. Vägen fortsätter längs sjöstranden mot huset i Tärnamo där Marie och sambon bor.

– Vi brukar se älg och tjäder på vägarna, till och med lo och björn ibland. Här finns ett rikt djurliv!

Paret tror att Björkvattsdalen med sin fina natur kan bredda områdets turistpotential, med skidorterna nästgårds. Spårkurser, lokal mat, vildmarksguidning och kultursatsningar är några möjligheter som kan ge en hållbarare framtid än gruvans kortfristiga arbetstillfällen och långsiktiga utarmning.

Även skidturismen skulle påverkas av den tunga trafiken genom samhällena, ungefär 150 tunga lastbilar per dygn i vardera riktningen enligt beräkningarna.

– Jag är också företagare och vill att kommunen ska utvecklas. Men storskalig nickelbrytning här skulle ske på bekostnad av turismen, andra arbetstillfällen och miljön.

I medierna har Marie kommit att personifiera motståndet mot de nya gruvprojekten. Hon har blivit utsedd till Årets västerbottning och lärt sig mycket av internationella urfolkskontakter med liknande erfarenheter. Samtidigt utmanar hon starka intressen och även i lokalsamhället kan hon känna sig utsatt. Kampen har tagit på krafterna, och i dag ransonerar hon tiden för att hinna med småbarn och jobb.

– Det är tufft. Man blir en måltavla. Ibland har jag tänkt att om jag bott utomlands hade jag nog inte levt längre.

Ordförklaring
Klarskinn är torkat fiskskinn som förr användes för att minska grumligheten vid kaffekokning.

> ”Man försöker liksom bortse från grundproblemet, göra rennäringen till en fråga om logistik.”

UN Photo

Ohållbar lag

Folkrättsjuristen Mattias Åhrén har hjälpt Vapstens sameby att driva FN-processen. En viktig poäng är just att samebyar inte värderar egendom i pengar på samma sätt som andra markägare. Internationellt finns många rättsfall att luta sig mot.

– Traditionellt bruk ger upphov till egendomsrätt. Det är ganska uppenbart att svensk minerallagstiftning inte håller måttet här. Jag förstår att frågan är svår att hantera för politiker, men att helt ignorera den skapar en väldig polarisering. Från samiskt håll vill vi hellre ha dialog, men politikerna tvingar oss att ta domstolsvägen.

Nästan samtliga nya gruvprojekt är omöjliga att kombinera med renskötsel, menar han.

– De ligger i lågfjällsområdet mellan vinter- och sommarland. Det är kalvningslandet där renarna måste få lugn och ro. Bra höstbete inför vintern är också otroligt viktigt, säger Mattias Åhrén.

Ett annat forskningsprojekt i Naturvårdsverkets regi studerar hållbarhet och lokalt inflytande för gruvprojekt i fjällregionen. Rönnbäck och Kallak är fallstudier. Ett första möte med olika aktörer hölls i Tärnaby i augusti.

– Projektet har inget särskilt fokus på det samiska, men min känsla är att man generellt inte upplever stort genomslag för sina synpunkter från det hållet, säger forskaren Anna Zachrisson vid Umeå universitet.

Hon analyserar också hur styrningssystem som minerallagen och mineralstrategin fungerat ur lokalt perspektiv.

– Strategin började som en ganska öppen process med många förslag. I slutprodukten fick dock nästan bara gruvintressen genomslag, inte miljösidan eller samiska aktörer.

Sametinget efterlyste bland annat att det skulle klargöras vilken roll urfolksrättigheter har.

– Den punkten bemöts inte, det enda som sägs är att det ska gå att samexistera.

Mats Hellmark

Prioriterat område

Naturskyddsföreningens länsförbund i Norrbotten och Västerbotten har tagit fram egna policyer om gruvor och arbetat aktivt med frågan. I juni beslutade föreningen att göra gruvor till ett prioriterat område på riksnivå och publicerade en rapport som finns på länken bit.ly/gruvrapport